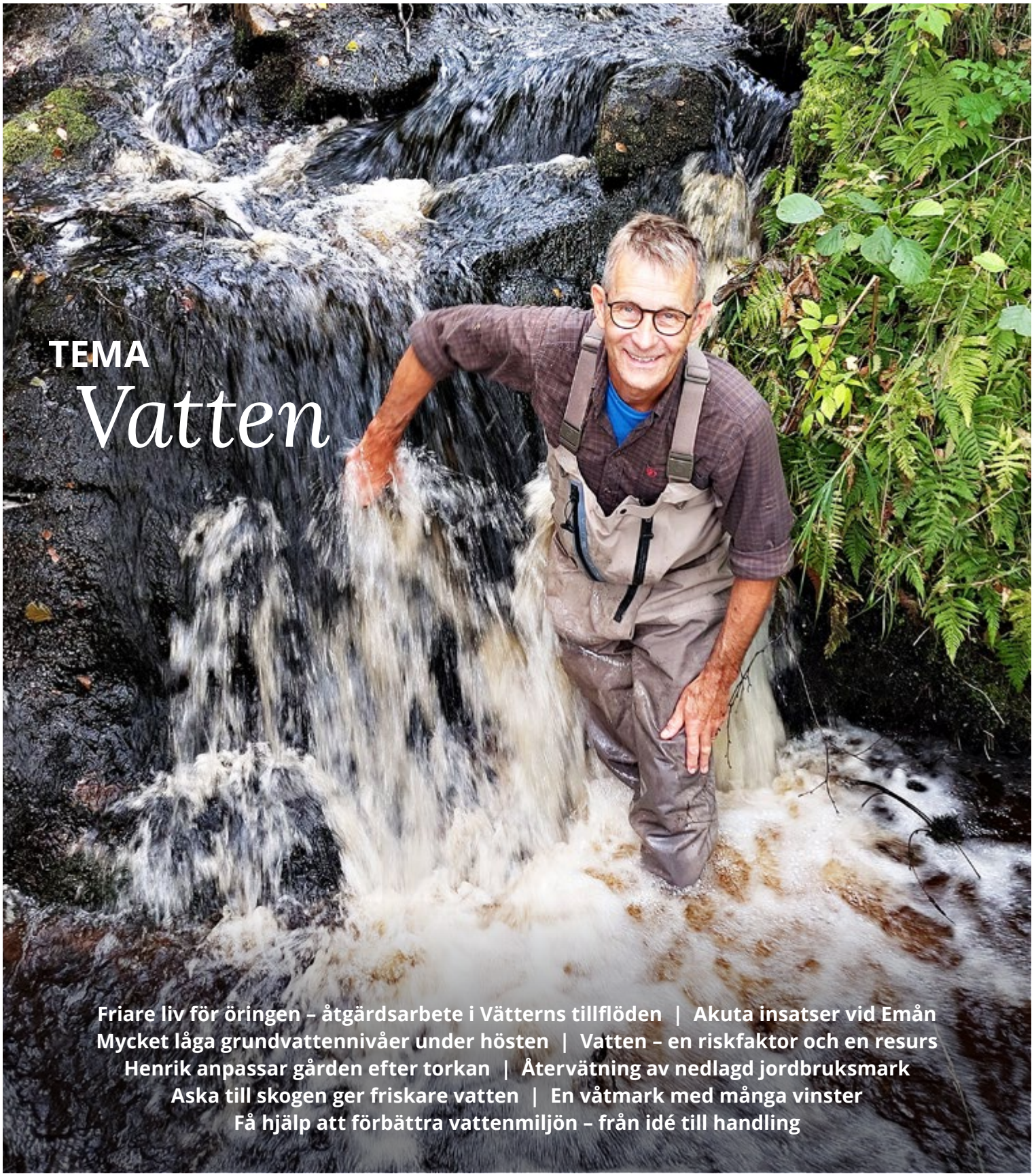
FÖRVETET

EN TIDNING FÖR DIG INOM JORDBRUK OCH LANDSBYGD | LÄNSSTYRELSEN I JÖNKÖPINGS LÄN | NUMMER 2 2026

TEMA

Vatten

Friare liv för öringen – åtgärdsarbete i Vätterns tillflöden | Akuta insatser vid Emån
Mycket låga grundvattennivåer under hösten | Vatten – en riskfaktor och en resurs
Henrik anpassar gården efter torkan | Återvätning av nedlagd jordbruksmark
Aska till skogen ger friskare vatten | En våtmark med många vinster
Få hjälp att förbättra vattenmiljön – från idé till handling

FÖRVETET

Förvetet är länsstyrelsens tidskrift som riktar sig till lantbrukare, markägare, företagare och boende på landsbygden i Jönköpings län. Med Förvetet vill vi främja länets utveckling genom kompetenshöjning och inspiration.

KONTAKT
Ansvarig utgivare
Nina Elmsjö, Avdelningschef
Landsbygdsavdelningen
E-post nina.elmsjo@lansstyrelsen.se

Länsstyrelsen i Jönköpings län
Telefon 010-223 60 00
E-post jonkoping@lansstyrelsen.se
Webb lansstyrelsen.se/jonkoping

UTGIVNINGSPLAN
Utkommer med två nummer per år.

PRENUMERATION
Önskar du prenumerera på Förvetet kontakta länsstyrelsens växel. Prenumerationen är kostnadsfri.
Telefon 010-223 60 00
E-post jonkoping@lansstyrelsen.se

REDAKTÖR
Anna Stålhammar

GRAFISK FORM
Pär Axenfjord

FOTO
Framsidan: Daniel Rydberg.

UPPLAGA
4 800 exemplar

TRYCK
Östertälje Tryckeri, 2026

Länsstyrelsen Jönköpings län

Medfinansieras av Europeiska unionen

Greppa Näringen

Vattnet ska räcka till många

Välkomna till detta nummer av Förvetet som ger extra utrymme till vattnet.

Vattenresursen är en av våra viktigaste gemensamma tillgångar. Vattnet ska räcka till många behov, inte minst naturens eget. Det är också grunden för vårt samhälle och vår utveckling och samtidigt en viktig resurs som bland annat livsmedel, för livsmedelsproduktion och i industriell verksamhet.

Vi är vana vid att ha en i princip obegränsad tillgång till vatten i varje stund, men så kommer det inte alltid att vara. Vi ser det redan nu. Nederbörden faller på ett annat sätt och vi måste ha förmåga att ta hand om stora mängder nederbörd samtidigt som vi måste lära oss att samla på vatten för att undvika framtida vattenbrist. Jag menar att det finns några grundläggande faktorer vi behöver fokusera på framåt.

Vi behöver utveckla arbetet med vattenbalanser där vi anpassar våra uttag till tillgången. Där bör tillgång och nyttjande balanseras i tid och rum för olika behov. Dessutom behöver vi arbeta för motståndskraftiga och anpassningsbara ekosystem. Resilienta system gör det möjligt för naturen att hantera olika former av nyttjande men också klimatförändringarna. Slutligen bör vi skydda våra vattentillgångar från föroreningar, överutnyttjande och klimatpåverkan.

För att balansera nyttjande och skydd behöver vi stå stadigt i ett holistiskt synsätt, med förmågan att se hela systemet och hur dess delar påverkar varandra. Det är grundläggande för att vi på rätt sätt ska identifiera de mest väsentliga utmaningarna och identifiera lösningar som kan samverka för en omställning.

En nyckel är att vi lyssnar till, och förstår, de olika perspektiv och drivkrafter som styr vår vattenanvändning. Genomförandet kräver därför ett lokalt deltagande och engagemang. Utan det kan vi inte nå en hållbar utveckling där vi förenar den ekologiska dimensionen med människans förutsättningar att leva och verka såväl i staden som på landsbygden.

Vi behöver vara försiktiga i vår övertro på starka styrmedel och regler som tenderar att ge oss mekanistiska och kanske inte alltid förutsägbara effekter på samhället, miljön och inte minst oss människor.

Johan Löwenadler Davidsson, länsråd i Jönköpings län

FÖRFATTARE I NUMMER 2 2026

Vill du komma i kontakt med någon artikelförfattare?
Du når oss via telefon 010-223 60 00, alternativt e-post fornamn.efternamn@lansstyrelsen.se

Anne-Catrin Almér

Charlotte Andersson

Sofia Ellergård

Anna Engstedt

Christoph Hochmuth

Johanna Petersson

Daniel Rydberg

Anna Stålhammar

Ingela Tärnåsen

Lisa Weimann

Innehåll nr 2 2026

4 **Friare liv för öringen – åtgärdsarbete i Vätterns tillflöden**
Vätterns små vattendrag är livsviktiga. Länsstyrelsen har tillsammans med andra aktörer restaurerat Vätterns tillflöden under de senaste 25 åren. Arbetet har gett mycket goda resultat.

9 **Mycket låga grundvattennivåer under hösten**
2025 var ett år med onormalt lite nederbörd. På flera håll i länet understeg nederbörden 80 procent jämfört med ett normalår. Även inledningen av 2026 var mycket torrare än normalt. Det innebar att grundvattnet inte fylldes på som under ett normalår.

11 **Vatten – en riskfaktor och en resurs**
Vatten är en livsviktig resurs för samhället. Klimatförändringen innebär en mer otrygg tillgång till vatten i tillräcklig mängd och av god kvalité. I projektet Room4Water vill man minska riskerna genom att göra plats för vattnet.

12 **Akuta insatser vid Emån**
Torkan i somras hade stor påverkan på Emån och de vattendrag som hänger ihop med den. Allt från musslor till industrier är beroende av dess flöden. Ett av de viktigaste vattendragen är Gnyltån, öster om Vetlanda. I början av augusti ringde en engagerad boende i området upp Länsstyrelsen och berättade att delar av Gnyltån var helt uttorkade.

16 **Aska till skogen ger friskare vatten**
Det som sker i skogsmarken påverkar i hög grad kvaliteten på det vatten som rinner vidare genom landskapet. Askåterföring handlar därför inte bara om skogens näringsbalans – det är också en nyckelåtgärd för att motverka försurning som i sin tur bidrar till friskare vattenmiljöer.

18 **En våtmark med många vinster**
Sedan 2023 har 30 våtmarksärenden beviljats stöd, varav 17 nu är färdigställda. En av våtmarkerna finns hos Camilla i Harghult. Här har en tidigare fuktig och svårskött del av betesmarken förvandlats till en våtmark som både gynnar den biologiska mångfalden och dikoproduktionen.

22 **Få hjälp att förbättra vattenmiljön – från idé till handling**
Har du funderat på hur du kan bidra till en bättre vattenmiljö genom åtgärder på din mark? Känner du dig osäker på hur du ska komma igång? Då kan kontakt med en åtgärdssamordnare vara nyckeln till att förverkliga dina planer!

25 **Henrik anpassar gården efter torkan**
På Örsås gård är tillgången till vatten inte längre alltid självklar. Mjölkbonden Henrik Andersson berättar hur torkan på senare år har påverkat gården och vilka åtgärder man har gjort för att säkra framtiden.

28 **Återvätning av nedlagd jordbruksmark**
Ett nytt ekonomiskt stöd för återvätning av nedlagd jordbruksmark är på väg att införas framöver. Satsningen är en del av arbetet för att minska utsläppen av växthusgaser från dikade torvmarker. Dessutom ska det bidra till ökad biologisk mångfald, förbättrad vattenhushållning och ett mer robust landskap.

Öringen i Vättern har under tusentals år anpassats till att kunna vandra upp i vattendragen och ta sig förbi branta forsar och fall, stenpartiet på bilden utgör inget undantag.

Friare liv för öringen – åtgärdsarbete i Vätterns tillflöden

Vätterns små vattendrag är livsviktiga. Länsstyrelsen har tillsammans med andra aktörer restaurerat Vätterns tillflöden under de senaste 25 åren. Arbetet har gett mycket goda resultat. Fiskarnas vandringsvägar har förbättrats och beståndet av öring har ökat. Ingemar Bergbom har varit med i arbetet från starten.

Text Daniel Rydberg | **Foto** Annica Spångberg, Ingemar Bergbom och Daniel Rydberg

Vättern är känd för sitt klara, friska vatten, men vet du varifrån vattnet kommer? Svaret hittar du i de 150 vattendrag som letar sig fram genom det omgivande landskapet för att slutligen mynna i sjön. De flesta av dessa bäckar är små och kan tyckas sakna någon större betydelse men skenet bedrar.

Pulserande livsnerver, avgörande för Vätterns miljö

Vattendragen runt Vättern, vissa mer forsande än andra, är mycket mer än bara obetydliga ansamlingar vatten. De är i själva verket pulserande livsnerver för hela områdets natur och samtidigt av stor betydelse för miljön i Vättern.

En som verkligen vet vilken viktig betydelse dessa vattendrag har för miljön är Ingemar Bergbom, miljöinspektör på Habo kommun. Ingemar har under de senaste 25 åren jobbat aktivt med att försöka förbättra förutsättningarna för djurlivet, inte minst för fisken, i de sydvästra Vätterbäckarna. Få om någon har mer kunskap om Habos vattendrag och hur ett lyckat åtgärdsarbete både ska planeras, genomföras och följas upp. Vi träffar honom vid Hökesån, ett vattendrag där kommunen tillsammans med Länsstyrelsen, intresseorganisationer, enskilda markägare och företag lyckats med att skapa fria vandringsvägar för fisk från Vättern och hela vägen upp till vattendragets källflöden.

– Vattendragen fungerar som viktiga lek- och uppväxtområden för flera av Vätterns fiskar, förklarar Ingemar. Här kämpar sig öring, harr och det uråldriga flodnejonögat upp från sjön för att lägga sina ägg och föra livet vidare till kommande generationer.

I det strömmande vattnet hittas inte bara fisk utan även den sällsynta och långlivade flodpärlmusslan och i den fuktiga miljön längs kanterna frodas en mångfald av växter och djur. Här samsas ovanliga insekter, sällsynta mossor och lavar med ett intensivt och artrikt fågelliv.

– En oas av höga naturvärden, konstaterar Ingemar.

– Det är inte bara de enskilda bäckarna som gör naturen så speciell, det är även deras närhet till varandra och till själva Vättern, säger Ingemar.

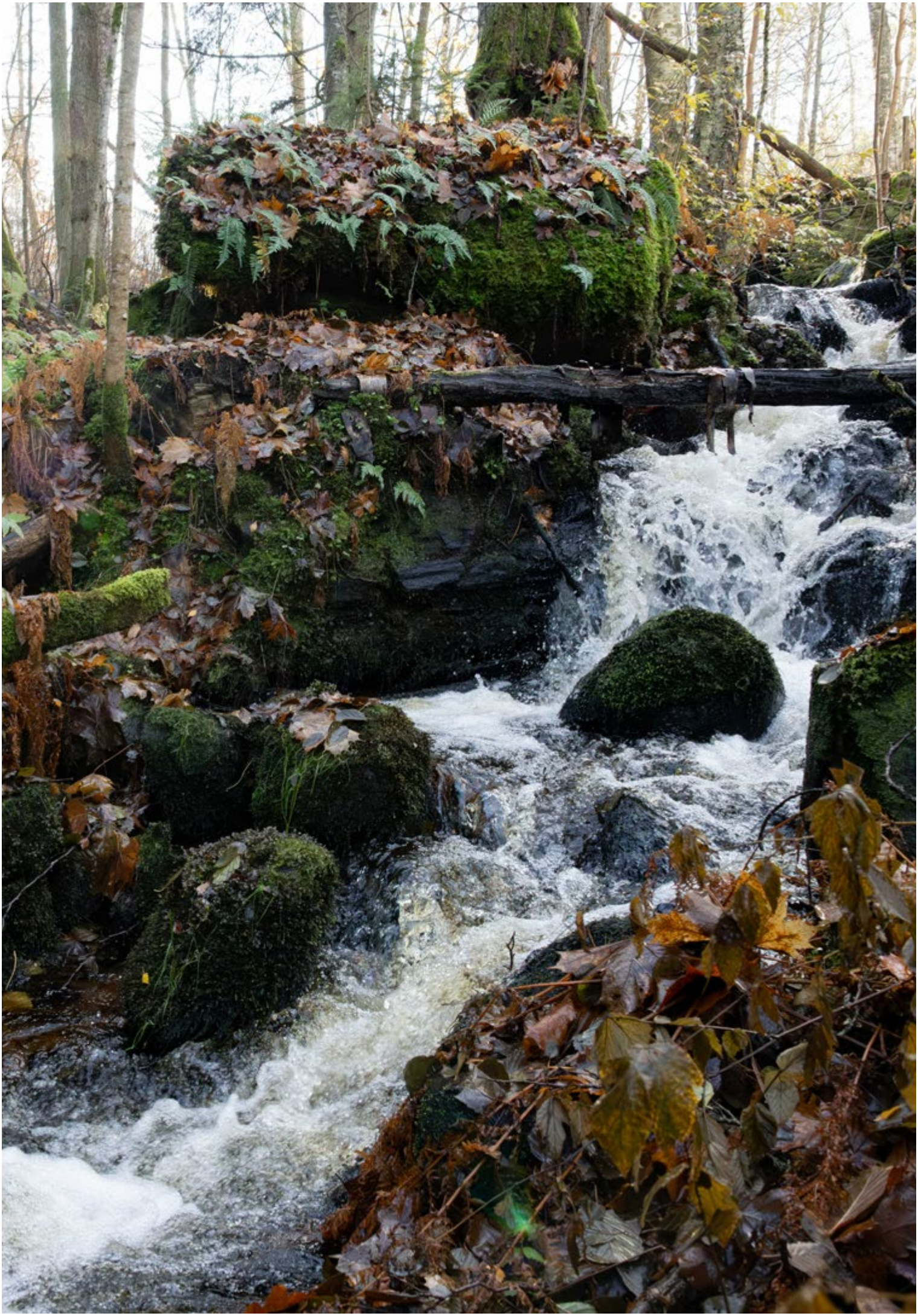
Eftersom flera av bäckarna ligger tätt kan känsliga arter sprida och flytta sig mellan dem vilket drastiskt ökar deras chanser att överleva om miljön i en enskild bäck skulle förändras.

– Ett förändrat klimat med torka och låga vattenflöden som följd är idag ett minst sagt aktuellt ämne, säger Ingemar.

Människans nyttjande av vattnet har hindrat djurlivet

Vätterns tillflöden har som många andra vattendrag i Sverige spelat en historiskt avgörande roll där människan i alla tider nyttjat vattnet. Längs vattendragen finns lämningar efter boplatser, fångstanordningar för fiske och konstruktioner för flottning. Det finns också olika typer av anläggningar där vattnet använts som kraftkälla i form av kvarnar, stampar, pappersbruk, virkessågar, tröskverk, hyttor, hammare och i nyare tid, elproducerande vattenkraftverk.

Fortsättning på nästa uppslag »

Ett omfattande åtgärdsarbete i Vätterns tillflöden har resulterat i att historiska lek- och uppväxtområden tillgängliggjorts för den sjölevande öringen. Att leda vattnet förbi ett definitivt vandringshinder via ett så kallat omlöp gör att fisk och annan vattenlevande fauna kan passera både upp- och nedströms i vattendraget. På bilderna syns hur ett omlöp tar form och som numera är vattenförande året om.

Dessa verksamheter har under lång tid påverkat naturmiljön i tillflödena, inte minst genom att skapa olika typer av vandringshinder, det vill säga hinder som gör det svårt eller omöjligt för fiskar och djurarter att ta sig till sina naturliga livsmiljöer. Hindren har medfört att vattendragen sönderdelats och förändrats, vilket i de flesta fall bidragit till att djurlivet påverkats negativt. Denna påverkan har inneburit att fiskarter såsom öring, harr och flodnejonöga begränsats från att nå historiska lek- och uppväxtområden.

– Utöver vandringshinder finns såklart även andra saker som påverkat miljön, säger Ingemar. Försurning är fortfarande ett problem i vissa vattendrag på sjöns sydvästra sida.

Restaureringsarbete ger positiv effekt för hela miljön

Fiskevård förr i tiden syftade nästan alltid till att försöka förbättra fisktillgången i sjöar och vattendrag genom utsättningar av olika arter. Till exempel skedde omfattande utsättningar av öring i Vätterns tillflöden ända fram till och med 1960-talet. Idag vet vi att en förutsättning för starka fiskbestånd istället bygger på stabila livsmiljöer. Dåtidens fiskutsättningar har nu ersatts med fysiska åtgärder såsom anläggande av fiskvägar, utrivning av dammar och miljövård i form av block- och lekgrusutläggning, även kallat biotopvård, där fiskarna kan lägga sin rom. Genom att skapa förutsättningar i tillflödena för Vätterns naturliga arter skapas motståndskraftiga biologiska system som klarar sig på egen hand, även i en tid av förändring.

Ingemar lyfter återigen torka och låga flöden som exempel.

– Att skydda och restaurera dessa vattendrag är därför inte bara en fråga om att bevara en enskild bäck, utan om att bevara hela Vätternområdets artrikedom.

På sträckan utmed Hökesån finns ett bestånd av flodpärlmussla där han förklarar att musslans larver enbart fäster på öringens gälar och inte på andra fiskarter.

– Finns det ingen öring, finns det inga flodpärlmusslor så enkelt är det.

En framgångssaga

Fram tills idag har länsstyrelserna, kommunerna, intresseorganisationer och ideella föreningar runt Vättern samverkat i ett framgångsrikt åtgärdsarbete i Vätterns tillflöden. Arbetet som fått allt större fokus under senare år kan inte beskrivas som något annat än en framgångssaga där det positiva resultatet är en effekt av en nära samverkan mellan de berörda aktörerna.

Det är få personer som har mer kunskap om åtgärdsarbetet i Vätterns tillflöden än Ingemar Bergbom, miljöinspektör vid Habo kommun. Vid vandringshinder som bedöms vara naturliga, exempelvis berghällar görs inga åtgärder

Utifrån den nationella databasen för ”Åtgärder i vatten” har cirka 290 fiskevårdsåtgärder genomförts i Vätterns tillflöden till en kostnad som överstiger 50 miljoner kronor. Av dessa handlar cirka 190 om förbättrade möjligheter för fisk att vandra och nå lek- och uppväxtområden. Merparten av dessa åtgärder har genomförts i de 70 vattendrag som bedöms fungera som lek- och uppväxtområde för den sjölevande öringen.

I Vätterns tillflöden har fiskvägar varit den vanligaste åtgärden för att förbättra vandringsmöjligheterna.

– En fiskväg kan exempelvis vara en ny dragning av vattendraget förbi en damm och som liknar den naturliga bäcken, förklarar Ingemar.

Glädjande ökning av öring

I och med de senaste årens åtgärder beräknas mängden öring som vandrar ut från tillflödena till Vättern ha ökat med cirka 50 procent vilket är mycket glädjande. Ökningen beror framför allt på att större områden med lämpliga lek- och uppväxtområden har tillgängliggjorts genom att just vandringshinder åtgärdats.

Att öringbeståndet i Vättern ökat råder det heller inget tvivel om. Anton Halldén, enhetschef på Länsstyrelsens fiskeenhet i Jönköping förklarar att arbetet har lett till att öringens beståndsstatus i Vättern idag är att betrakta som god. Bedömningen baseras dels på de undersökningar som genomförs i tillflödena via så kallat elfiske, dels att provfiske i Vättern med nät visar på ökande öringfångster. Stabila fångster av öring i både yrkes- och fritidsfisket stärker denna bedömning menar Anton och tillägger att det idag är så gott om öring att det går att bedriva ett riktat sportfiske efter arten, något som inte var möjligt för 10 år sedan,

– Den förbättring vi ser i Vättern är helt fantastisk, säger Anton. Utifrån beräkningar vet vi att det idag produceras cirka 30 000 öringar varje år som vandrar ut i Vättern. Genom att fortsätta arbeta med åtgärder i tillflödena så skulle denna siffra kunna öka ytterligare.

Arbetet fortsätter

Vad säger då Ingemar, blir detta arbete någonsin färdigt? Ingemar funderar en kort stund och svarar sedan:

– Jo, någon gång kommer vi säkert i mål men det blir sannolikt efter att jag gått i pension, säger Ingemar samtidigt som han brister ut i ett stort leende.
Han blir dock mer allvarlig och tillägger:

– Det är inte ovanligt att dessa processer tar lång tid, i synnerhet när åtgärderna är större och samtidigt berör enskilda personer som inte alltid delar vår uppfattning om vad som ska prioriteras.

– Att vara lyhörd och lyssna in är så oerhört viktigt i dessa sammanhang, att väga intressen på guldvåg är en konst, avslutar Ingemar. ■

Antalet öringar som växer upp i Vätterns tillflöden och sedan vandrar ut i sjön för att växa sig stora bedöms ha ökat med cirka 50 procent de senaste åren. Det glädjer både yrkes- och sportfisket, här Anton Halldén med sin öringsfångst.

Mycket låga grundvattennivåer under hösten

2025 var ett år med onormalt lite nederbörd. På flera håll i länet understeg nederbörden 80 procent jämfört med ett normalår. Även inledningen av 2026 var mycket torrare än normalt. Det innebar att grundvattnet inte fylldes på som under ett normalår. Det syns tydligt vid mätstationer och modeller som övervakar grundvattennivåerna. Vi gick alltså in i sommarperioden med låga grundvattennivåer.

Text Anne-Catrin Almér | **Foto** Mostphotos

SGU (Sveriges geologiska undersökning) gick ut med ett meddelande om vattenbrist i länet redan den 19 maj i år och varningen har legat kvar sedan dess, i skrivande stund. Hela södra Sverige omfattas om meddelanden om vattenbrist.

Exceptionellt läge

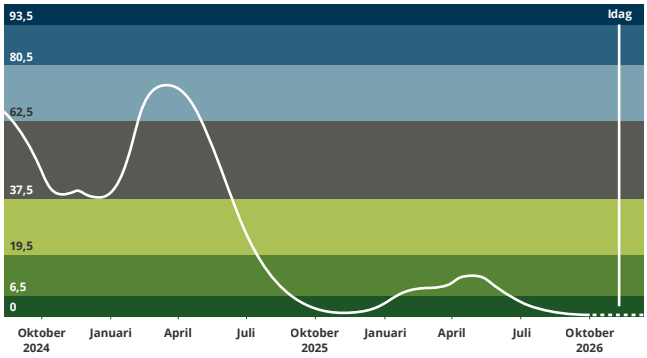
Under växtsäsongen tas nästan all nederbörd upp av växtligheten och grundvattnet fylls inte på. Normalt sett är grundvattennivåerna som allra lägst under slutet av sommaren och början av hösten. I år är grundvattennivåerna exceptionellt låga och vissa kommuner i länet har meddelat att de inte har varit med om så här låga grundvattennivåer i sina vattenmagasin tidigare. Det har inte varit någon fara för tillgång på dricksvatten men det visar på vilken ovanlig situation vi befinner oss i just nu. Det finns även rapporter om att flera enskilda brunnar har gått torra.

Även vattendragen påverkas

Men de låga grundvattennivåerna påverkar inte bara vattenförsörjningen utan även tillgången på vatten i vattendrag. Sjöar och vattendrag får sitt vatten inte bara från grundvatten utan även källvatten, det vill säga uppträngt grundvatten. När grundvattennivåerna blir lägre finns en risk att grundvattnet inte längre tränger upp till ytan vilket då snabbt kan påverka mängden vatten i vissa vattendrag. Något som har blivit väldigt synligt på sina håll i länet under början av hösten. Flera vattendrag har eller har haft mycket låg vattenföring under slutet av sommaren.

Växtsäsongen går nu mot sitt slut vilket innebär att den nederbörd som nu kommer kan börja fylla på grundvattenmagasinen igen. Vi får hoppas på en senhöst och vinter med mycket riklig nederbörd så att vi kan gå in i nästa sommar med ett bättre utgångsläge än i år. ■

Fyllnadsgrad stora magasin

Diagrammet visar fyllnadsgrad i percentiltal för beräknad nivå fram till idag för ett av länets grundvattenmagasin. Utvecklingen ser likadan ut för nästan alla grundvattenmagasin i länet.

Trygga din produktion – sök stöd till bevattningsdamm

När regnet uteblir kan en bevattningsdamm vara en viktig investering för att framtidssäkra produktionen.

Du kan söka investeringsstöd för att anlägga en bevattningsdamm. Syftet med stödet är att anpassa jordbruket till ett förändrat klimat, spara grundvatten och undvika uttag från vattendrag under perioder med lågt vattenflöde. På det här sättet kan en bevattningsdamm bidra till minskad sårbarhet under torra år och större möjligheter att utveckla odlingen. Utöver stöd för anläggning av själva dammen kan du få stöd för fasta anordningar som är till för att leda in vatten i dammen, leda bort överskottsvatten och reglera inflöde och vattennivå i dammen.

Skanna koden och läs mer om stödet hos Jordbruksverket.

Vatten – en riskfaktor och en resurs

Vatten är en livsviktig resurs för samhället. Klimatförändringen innebär en mer otrygg tillgång till vatten i tillräcklig mängd och av god kvalité. I projektet Room4Water vill man minska riskerna genom att göra plats för vattnet.

Text Charlotte Andersson | **Foto** Pär Axenfjord

Klimatförändringen påverkar vattnets kretslopp i grunden. Bland annat eftersom en varmare atmosfär håller mer vatten och samtidigt ökar avdunstningen. Vi får också ett mer kontrastfullt nederbördsmönster. Regnen kommer falla i intensiva sjok följt av längre perioder av torka i stället för den milda och mer utdragna nederbörd som vi är vana vid idag.

Mer vatten – men på fel plats

Resultatet blir att vattnets kretslopp ”skyndar på”. Vi får en ökad nederbörd generellt i Sverige. Samtidigt gör värmen att vattnet fortare stiger tillbaka till atmosfären genom avdunstning från mark, växter, sjöar och vattendrag. Förändringen påverkar grundvattenbildningen negativt eftersom marken får svårare att ta hand om vattnet när den är uttorkad, eller om för mycket regn faller på för kort tid. Det rinner istället mot lågpunkter och riskerar att bilda översvämningar.

Brist på vatten av god kvalité

En intensivare nederbörd har en högre eroderande kraft som kan slita på jord, mark, infrastruktur och byggnadsmaterial. Miljöfarliga partiklar och näringsämnen kan sköljas med från till exempel åkrar, parkeringsytor och verksamheter ned i sjöar och vattendrag. Under perioder av torka kan koncentrationen av föroreningar eller mikrobiologisk tillväxt öka, vilket kan skada miljön och människors hälsa.

En grundläggande resurs

Vatten är en livsnödvändig resurs för samhället. Både för mycket vatten och för lite kan leda till stora skadekostnader och störningar i till exempel livsmedel- och energiförsörjning, produktion och tillväxt av skogsråvara. Utmaningen i ett förändrat klimat är inte bara risken för alltför lite vatten, utan också perioder med för mycket. För att vattenresurserna ska räcka till hela samhället behöver vi bli bättre på att lagra, fördela och hantera vattnet när det finns. Frågan är hur?

Room4Water

Projektet Room4water har under 3 år studerat ån Nissans avrinningsområde för att bland annat utforska hur gränsöverskridande samverkan och att ge vattnet större utrymme i geografin, kan minska konsekvenserna av extrema väderhändelser och skapa nya värden för samhälle, miljö och platsutveckling. Nu går projektet mot sitt slut, men arbetet har bland annat visat att det finns ett behov av nya arbetssätt för att säkerställa en hållbar hushållning av mark och vatten.

Nya arbetssätt krävs

Projektet visar på ett skifte; från att vi tidigare förlitat oss på tekniska lösningar såsom översvämningsvallar för att minska risken för översvämning, till att vi idag använder oss av fler naturbaserade lösningar såsom etablering av våtmarker. Projektet visar också att trots att vi idag har välfungerande strategier försvåras genomförandet på grund av otydligt ansvar, kortsiktighet, svaga samverkansstrukturer och otillräckliga incitament och finansiering.

Gör plats för vattnet

Genom att bevara vatten från översvämningar i landskap eller på utvalda platser i städer, kan vi stärka den biologiska mångfalden, folkhälsa, och minska risken för torka och värmeböljor. För att lyckas krävs att tillgång, risker, ansvar och kostnader för vattnet fördelas rättvist mellan aktörer och att åtgärder genomförs med omsorg för den specifika platsens behov och förutsättningar. Men allra främst krävs samverkan. ■

Läs mer om projektet

Hur kan vi anpassa samhället till översvämningar längs vattendrag?

Musslor och andra djur som inte kan flytta på sig drabbas hårt i torkan. Normalt kan de ändå gräva ner sig i backen och klara av lite torka. Men när grundvattennivåerna är så låga som nu hjälper det inte.

Akuta insatser vid Emån

Torkan i somras hade stor påverkan på Emån och de vattendrag som hänger ihop med den. Allt från musslor till industrier är beroende av dess flöden. Ett av de viktigaste vattendragen är Gnyltån, öster om Vetlanda. I början av augusti ringde en engagerad boende i området upp Länsstyrelsen och berättade att delar av Gnyltån var helt uttorkade. Hur hanterar Länsstyrelsen torkan och varför är Emåns vattensystem så utsatt?

Therese Helgesson.

Text Anna Stålhammar | **Foto** Mattias Helgesson, Daniel Melin och Länsstyrelsen

Synen som mötte medarbetarna på Länsstyrelsen var extrem. Där Gnyltåns vatten tidigare sorlat fram fanns nu mest en fåra med torra stenar. I botten satt tusentals flodpärlmusslor och kippade efter vatten, mycket illa däran. Vad var det som hade hänt och vad skulle man nu göra för att rädda så mycket som möjligt?

Emån ska räcka till alla

Om vi backar några steg och tar en titt på Emån. Vad är det som är så speciellt med Emån? Therese Helgesson, handläggare på fiskeenheten på Länsstyrelsen, förklarar.

– Emån har höga naturvärden både i vattnet och runtomkring. Det är ett av Sveriges mest artrika vattendrag, med ett trettital olika fiskarter som öring och lax och där finns dessutom de hotade stormusslorna flodpärlmussla och tjockskalig målarmussla. Den speciella miljö som bildas längs kanterna av ån är också viktig för djur och natur. Många är beroende av Emån och dess vatten.

Emåns vatten används både i liten och stor skala. Flera markägare intill vattensystemet använder vattnet till småbruk och jordbruk. Längs ån finns också industrier som har nytta av vattnet, som exempelvis Södra Cell i Kalmar län som gör stora vattenuttag till sitt pappersbruk. Efter sommarens torka blev det nödvändigt att stoppa alla vattenuttag från länets vattendrag utom för den som har tillstånd från Länsstyrelsen eller Mark- och miljödomstolen. I arbetet med Emån samarbetar Länsstyrelsen nära med Emåförbundet som är ett vattenvårdsförbund och vattenråd bestående av medlemmar som kommuner, företag och organisationer inom Emåns avrinningsområde.

Akut läge

Men tillbaka till Gnyltån och de hotade flodpärlmusslorna. Vattnet hade helt slutat rinna i de övre delarna. När det stod klart hur illa det var ställt blev det bråttom. Tillsammans med Emåförbundet gjorde Länsstyrelsen en akutinsats.

– Vi började med att flytta ett antal av de cirka 30 000 flodpärlmusslor som finns i Gnyltån till sumpar i ett närliggande vattendrag med bättre vattentillgång. Detta gjordes för att säkra upp en del av populationen ifall den skulle slås ut. Musslorna ska flyttas tillbaka när flödena återhämtat sig, berättar Therese.

Men det skulle inte hjälpa som enda åtgärd. Problemet med den uttorkade ån fanns fortfarande kvar.

– När vi hade flyttat cirka 3000 flodpärlmusslor så ville vi även försöka rädda musslorna som satt kvar. Vi funderade jättemycket på hur sjutton vi skulle lösa detta, säger Therese.

Det landade i en något ovanlig åtgärd. Med hjälp av utrustning från Räddningstjänsten i Vetlanda har Länsstyrelsen sedan i slutet av sommaren pumpat vatten från källsjön Fagerhultasjön över sjöns tröskel till Gnyltån. Förutom Länsstyrelsen, Räddningstjänsten och Emåförbundet har det varit helt avgörande med insatser från privatpersoner. Pumpen behöver ses till dagligen och där har Länsstyrelsen god hjälp av boende i området.

– Vår egen personal åker ut regelbundet men vi har också fantastisk hjälp ifrån eldsjälar i bygden som har hjälpt till att tanka och hålla koll på pumpen, säger Therese.

Fortsättning på nästa uppslag »

”Mår musslan bra
så mår alla bra.

Bomsadel, även kallad "Karl XI:s pärlsadel". Bommarnas utsidor och kåporna är rikligt broderade med guldtråd och paljetter i ett tydligt bladmönster. Det förstärks ytterligare genom en stor mängd äkta pärlor i olika storlekar. Karl XI bestämde att fiske efter flodpärlmusslor på jakt efter pärlor skulle vara kronans privilegium. Foto: Helena Bonnevier, Livrustkammaren/SHM

Vad händer nu?

Från början var tanken att man bara skulle pumpa vatten under några veckor, men det visade sig inte räcka. Insatsen kommer fortsätta så länge som det behövs, i väntan på tillräckligt mycket regn.
Hur går det med musslorna då, kommer de överleva?

– Ja, svarar Therese. Många var visserligen redan så illa däran så att de inte överlever, men ungefär så många som vi har hoppats kommer troligen klara sig.

Så vad händer nu? Fiskeenheten på Länsstyrelsen i Jönköpings län och Emåförbundet fortsätter att göra sina rundor kring Emåns vattensystem och har en ständig dialog om det är fler ställen som behöver åtgärder. När den mest akuta situationen lägger sig kan man också börja planera framåt.

– Vi håller sakta men säkert på att gå över i en fas där vi börjar förbereda oss inför nästa år och göra en plan och hitta rutiner så att vi är redo att hantera framtiden, säger Therese. Det kommer finnas vatten till alla, men vi måste hitta sätt att hushålla med vattnet och att med olika åtgärder hålla kvar vattnet i landskapet så att det inte torkar ut. ■

Flodpärlmusslan – en sällsam art

Flodpärlmusslan är rödlistad och är en av Sveriges sju arter av stormusslor. Den är en av världens mest långlivade djur och den äldsta man känner till blev 280 år. Man ser åldern genom att räkna ringar på skalen, på samma sätt som årsringar på träd.

Flodpärlmusslan har höga krav på sin livsmiljö, och på så sätt kan man använda den som ett generellt mått på friska förhållanden i ett vattendrag.

– Mår musslan bra så mår alla bra, säger Therese Helgesson.

Flodpärlmusslan är beroende av öring eller lax för att reproducera sig. Som liten larv fastnar den på fiskens gälar och parasiterar tills den blir tillräckligt stor.

– När den har blivit en liten mussla släpper den taget, virvlar runt i vattnet och faller ner till botten där den kan borra ner sig och sitta och växa och må bra, berättar Therese.

Bara en av hundra miljoner larver blir till slut en mussla.

Flodpärlmusslan är speciell eftersom den i sällsynta fall kan producera en pärla i sig. Historiskt har den varit eftertraktad och trots att det bara är en på var tiotusende mussla som innehåller en pärla har musseljägare bedrivit fiske på den. Under 1500- och 1600-talet beordrade kungarna Gustav Vasa, Erik XIV och Karl XI fiske av flodpärlmusslor för att få pärlorna som dekoration till mantlar, sadlar och kronor. Rovfisket gjorde att arten minskade i antal. Sedan 1994 är fiske av flodpärlmusslor förbjudet.

Skanna koden och se filmen om flodpärlmusslan. Filmen är framtagen inom projektet GRIP on Life.

Emån – många bäckar små

Emån är 22 mil lång och rinner fram i ett varierat landskap. Med sitt vattensystem förbinder den sjöar och flera mindre vattendrag och mynnar slutligen i Östersjön. Den går genom två län (Jönköpings och Kalmar) och åtta kommuner; Nässjö, Eksjö, Sävsjö, Vetlanda, Hultsfred, Högsby, Mönsterås och Oskarshamn.

Förutom den viktiga naturnyttan ska Emåns vattensystem räcka till mycket: dricksvattenuttag, vattenuttag till jordbruk, dammar, kraftverk och vattenuttag till industrier. Dessutom är Emån viktig för fritid och friluftsliv, som fiske, bad och paddling.

Historiskt har Emån också spelat en viktig roll. Man har använt den till vattenkraft och kvarnar och har till och med flottat timmer där. Det finns flera kulturhistoriska lämningar kvar som berättar om hur livet längs ån har sett ut.

Emåns vattensystem är extra känsligt eftersom det ligger i de delar av landet som historiskt sett är torra och inte får så mycket regn. Gångna tiders behov av Emån som transportväg gjorde att man ”rätade” ut ån och rensade vattendragen för att få vattnet att röra sig snabbare genom landskapet. Numera är behovet det omvända. För att ån ska klara både torka och översvämningar behöver man stanna upp vattnet på olika sätt, så att det håller sig kvar i landskapet.

Aska till skogen ger friskare vatten

Länets skogar spelar en avgörande roll för våra sjöar och vattendrag. Det som sker i skogsmarken påverkar i hög grad kvaliteten på det vatten som rinner vidare genom landskapet. Askåterföring handlar därför inte bara om skogens näringsbalans – det är också en nyckelåtgärd för att motverka försurning som i sin tur bidrar till friskare vattenmiljöer.

Text Ingela Tärnåsen | **Foto** Thomas Adolfsén/Johnér

Försurning är ingen ny fråga. Historiskt har nedfall av försurande ämnen från luftföroreningar drabbat många skogsmarker hårt. Även om detta nedfall har minskat kraftigt de senaste åren, är många marker fortfarande känsliga och återhämtningen tar tid. Samtidigt innebär ett intensivt skogsbruk att viktiga näringsämnen förs bort. När grenar och toppar skördas som skogsbränsle, minskar markens förråd av de buffrande ämnen som naturligt neutraliserar surhet. Vid ett vanligt virkesuttag blir barren och grenarna kvar och bryts ner, men när vi tar ut biobränsle bryts kretsloppet.

Sluter kretsloppet med aska

Det är här askåterföringen kommer in. När skogsbränslet förbränns i våra lokala värmeverk blir huvuddelen av de mineralämnen som träden tagit upp kvar i askan. Genom att återföra denna aska till lämpliga skogsmarker sluts kretsloppet. Askan återställer näringsbalansen, stärker markens buffringsförmåga och neutraliserar effektivt den surhet som uppstår vid skogsbränsleuttaget.
Som skogsägare förvaltar du inte bara ett virkesförråd, utan också markens långsiktiga produktionsförmåga. En av framtidens stora skogsbruksfrågor är hur vi bibehåller denna balans när efterfrågan på skogsbränsle ökar. Askåterföring är ett kraftfullt verktyg för att säkra att skogsmarken behåller sin produktionsförmåga även för kommande generationer.

Den här åtgärden är därmed ett avgörande komplement till det övriga arbetet med att skydda våra vattenmiljöer. Genom att stärka markens egen buffertkapacitet minskar vi risken för att försurningen sprider sig vidare från skogsmarken ut i våra känsliga sjöar och vattendrag. På så sätt skapas bättre förutsättningar för ett långsiktigt hållbart landskap där både skogsproduktion och vattenmiljöer kan utvecklas positivt. Åtgärden är starkast kopplat till ett av Sveriges 16 miljömål, *Bara naturlig försurning*.

Tänk på det här före spridning

Det är dock viktigt att askåterföring görs på rätt sätt. Endast godkänd och behandlad aska bör användas, och spridningen ska ske enligt Skogsstyrelsens gällande regler och rekommendationer. Alla marker är inte lämpliga för åtgärden, och hänsyn behöver tas till naturvärden, vattenmiljöer och andra lokala förutsättningar.

Planerar du att återföra aska på din fastighet? Här är Skogsstyrelsens viktigaste råd till dig som skogsägare:

- Anmäl i god tid: Askåterföring ska anmälas till Skogsstyrelsen för samråd senast sex veckor innan spridningen påbörjas.
- Askan ska ha rätt innehåll: Askan ska innehålla tillräckligt mycket näringsämnen för att göra nytta men inte ha för höga nivåer av tungmetaller eller andra olämpliga ämnen.
- Skyddszoner: Du ska hålla skyddszoner mot känsliga områden fria från askspridning.
- Så sprider du askan: Vanligast är att en kontrakterad entreprenör sprider aska från ett värmeverk eller en industri.
- Dokumentera: För din planering och vid en eventuell fastighetsöverlåtelse är det värdefullt att du dokumenterar var du har spridit aska, vid vilken tidpunkt samt i vilken mängd. ■

Läs mer

Skogsstyrelsen har bra information om hur man går till väga, tillsammans med information , regler och rekommendationer på sin webbplats.

Ordlista

Askåterföring: Processen att återföra träaska till skogsmarken för att ersätta de näringsämnen som förs bort vid uttag av skogsbränsle. Det fungerar som ett kretslopp där näringen går tillbaka till skogen.

Försurning: En sänkning av markens pH-värde. Askåterföring motverkar försurning tack vare askans höga pH-värde.

Skogsbränsle: Förnybart bränsle från växtriket, i detta sammanhang främst restprodukter från skogsbruket (t.ex. grenar och toppar) som eldas i värmeverk.

Grot: Förkortning för grenar och toppar. Det är den del av trädet som blir över vid avverkning och som ofta skördas som skogsbränsle.

Buffringsförmåga: Förmåga att neutralisera försurande ämnen

Samråd: (enligt 12 kap. 6 § miljöbalken): Den lagstadgade anmälan som en skogsägare måste göra till Skogsstyrelsen innan mekaniserad askåterföring får påbörjas.

En våtmark med många vinster

Sedan 2023 har 30 våtmarksärenden beviljats stöd, varav 17 nu är färdigställda. En av våtmarkerna finns hos Camilla i Harghult. Här har en tidigare fuktig och svårskött del av betesmarken förvandlats till en våtmark som både gynnar den biologiska mångfalden och dikoproduktionen. Kanske har du också börjat fundera på om en våtmark skulle kunna vara något för din mark?

Text Johanna Petersson | **Foto** Lena Dahlström och Pär Axenfjord

Det började med en fundering följt av ett rådgivningsbesök i början av mars 2024 hos Camilla och Christer som driver dikoproduktion i Harghult utanför Kvillsfors. De har runt fyrtio djur som betar markerna och betesdriften sker i ett fantastiskt landskap rik på biologisk mångfald, både bland växter på marken och bland träd och buskar. Vid olika inventeringar har flera hotade arter hittats på gården. Camilla nämner stolt trumgräshoppan som ett exempel. Den lilla insekten är klassad som starkt hotad och är mycket sällsynt i länet.

Att den trivs just här är ett gott betyg på att markerna sköts på ett bra sätt – och har gjort så under lång tid.

Den sista pusselbiten att falla på plats var större tillgång till vatten och det var där våtmarken kom in i bilden.

En plats med rätt förutsättningar

Vid rådgivningsbesöket identifierades flera möjliga platser, men till slut föll valet på ett låglänt område nedanför en sluttande betesmark. I området kunde man ana flera gamla diken, och på en äldre karta gick det att se att marken tidigare hade brukats som åkermark. Delar av området stod redan periodvis under vatten. Här växte framför allt björk, tillsammans med någon enstaka gran och videbuskar. Målet blev att skapa en grund våtmark med flacka och oregelbundna kanter och ett vattendjup på omkring 1–1,5 meter.

De flacka strandkanterna fyller flera funktioner. De gör det lättare att sköta området genom bete eller slåtter och är samtidigt en viktig säkerhetsåtgärd för både människor och djur. De ger också goda förutsättningar för biologisk mångfald och kan bidra till att jämna ut vattenflöden vid kraftiga regn. En grund våtmark värms dessutom upp snabbt på våren och blir därmed en gynnsam miljö för bland annat groddjur, insekter och fåglar.

Under anläggningen fick Camilla och entreprenören ytterligare råd och hjälp av Emåförbundet, något som varit mycket uppskattat. I den norra delen behövdes en dammvall med en förstärkt övergång för djuren. En vattenreglerande så kallad munk (se bild) ser till att vattnet kan dämmas upp innan det leds vidare till det djupare diket norr om våtmarken. För att skona vallen vid höga flöden sätter man även ofta in överloppsrör som ger en snabb väg ut för vattnet vid vårflod eller skyfall.

▶ Markerna har brukats av Camillas släkt sedan 1930-talet, först av hennes farfar och sedan av hennes pappa. De började med mjölkkor men gick senare över till dikor. Genom generationerna har gården präglats av småskalig produktion och stor omsorg om det estetiska i landskapet.

Camilla går stolt bland djuren och berättar vad de heter. Hon känner dem väl och alla har namn. Ibland hjälper barnbarnen till, och en av korna fick namnet Prussiluskan efter ett besök på Astrid Lindgrens Värld.

Fortsättning på nästa uppslag »

År 2024, innan den här delen av Camillas mark omvandlades till våtmark, var den ett fuktigt och svårskött område som periodvis redan stod under vatten.

Samma yta två år senare. Våtmarken är till nytta både för djuren som får ett ställe med vattentillgång och för den biologiska mångfalden. Dessutom är den vacker att se på och kräver mindre skötsel.

Genom att justera brädorna i munken kan man höja eller sänka vattennivån i våtmarken.

I just denna våtmark var man rädd att djuren skulle trampa sönder rören och valde istället att ha grövre grus intill munken så vattnet filtreras genom stenarna. De björkar som stod i det allra blötaste området kunde lämnas kvar vid grävningen. På så sätt blev träden en del av våtmarken och kan med tiden bidra med död ved, vilket i sin tur kan gynna olika arter.

När en våtmark anläggs uppstår stora mängder schaktmassor som behöver tas om hand. Att transportera bort massorna kan bli kostsamt. Därför är det ofta bäst att plana ut dem direkt på omkringliggande mark, eller på närliggande åkermark om det är lämpligt. I det här fallet var det inte lämpligt att lägga massorna längs kanterna, eftersom de befintliga naturvärdena var höga. Det första året efter att våtmarken färdigställts fick djuren inte gå där. Dammvallen behövde tid för att sätta sig ordentligt innan den utsattes för betesdjurens belastning.

Våtmarken gav mersmak

Våtmarken blev slutligen omkring en hektar stor och Camilla ser flera nyttor med den.

– Den är estetisk vacker, jag slipper röja sly och djuren har ett extra tillhåll med vattentillgång. Så förutom att den bidrar till biologisk mångfald så gynnar den även vår djurproduktion. Vi har väldigt torra marker runt omkring så det kompletterar på ett bra sätt. Och för att inte tala om alla fåglar som dras till vattnet, säger Camilla.

Den nya våtmarken har gett Camilla mersmak. Nu funderar hon på ytterligare en plats som skulle kunna göras om till våtmark. Även där upplevs marken som ”vattensjuk” och kräver mycket arbete för att hålla efter sly. En våtmark skulle kunna minska det arbetet och samtidigt bidra positivt till landskapsbilden. Den första våtmarken har också gett Camilla en bättre bild av vad processen innebär – från den första funderingen och rådgivningen till själva anläggandet och den fortsatta skötseln. ■

Vad kan du få hjälp med?

Om du funderar på att anlägga eller restaurera en våtmark kan rådgivningen vara ett bra första steg. Vid ett rådgivningsbesök tittar man bland annat på:

Syfte och målbild: Vad vill du uppnå med våtmarken? Är målet exempelvis att bromsa och hålla kvar vatten i landskapet, gynna biologisk mångfald eller att skapa bättre förutsättningar för betesdriften? Ofta kanske det är en kombination av dessa.

Läge och utformning: Hur behöver våtmarken utformas för att på bästa sätt uppnå syftet och målbilden? Exempelvis kan en våtmark som ska anläggas på sluttande mark behöva delas upp i flera mindre våtmarker med olika nivå på vattenspegeln. Hur grävning och hantering av massor ska utföras kan påverkas av om den blivande våtmarken omges av åkermark eller värdefull betesmark som behöver bevaras.

Framtida skötsel: Hur kan våtmarken skötas på ett långsiktigt och praktiskt sätt, exempelvis genom bete eller slåtter?

Kartor och underlag: Historiska kartor, flygbilder och höjdmodeller kan vara värdefulla hjälpmedel när man ska planera anläggande eller restaurering av en våtmark. Länsstyrelsen har också information från olika inventeringar och analyser som kan ha betydelse för planeringen. Det kan exempelvis vara kulturlämningar, markavvattningsföretag eller skyddade områden som man måste ta hänsyn till vid anläggandet av våtmark.

En annan viktig sak att undersöka är om marken innehåller mycket torv. Om så är fallet kan det påverka möjligheten att få stöd och i vissa fall leda till att en ansökan avslås.

Anmälan, tillstånd och dispens: Att restaurera eller anlägga en våtmark kräver ofta en anmälan om vattenverksamhet till Länsstyrelsen. I vissa fall kan även tillstånd eller dispens behövas. Genom rådgivningen får du hjälp att förstå vad som gäller för just din planerade våtmark och vart du ska vända dig.

Du är välkommen att lämna intresse för våtmarksrådgivning redan nu. Inbokning av rådgivningsbesök sker tidigast till våren.

Ansökan om investeringsstöd

Du behöver inte ha fått rådgivning innan du ansöker om investeringsstöd för våtmark, men rådgivningen kan göra processen betydligt enklare. För Camilla bidrog rådgivningen till en ökad trygghet inför anläggandet. Även kontakten med handläggaren och den hjälp hon fick under ansökningsprocessen har varit uppskattad.

Under programperioden CAP 2023–2027 kan du få upp till 100 procent i investeringsstöd för våtmarker som anläggs i odlingslandskapet. För att kunna söka stöd behöver du ha ett jordbruksföretag eller anlägga våtmarken på mark som används i en jordbruksverksamhet. Det kan till exempel handla om att låta lantbruksdjur beta kring våtmarken eller att du underhåller marken på annat sätt som gör den lämplig för bete eller odling. Tänk på att du behöver kunna ligga ute med pengar under tiden investeringen genomförs. Men också att det finns möjlighet att ansöka om en viss del av stödet som förskott.

Kanske finns det en plats på din mark som skulle kunna bli nästa våtmark? Det som i dag är en fuktig och svårskött del av landskapet kan i morgon vara en värdefull miljö för både djur, växter och människor.

Kontakt

Investeringsstöd för vattenvårdsåtgärder

E-post lisa.f.karlsson@lansstyrelsen.se
Telefon 010-223 64 54

Rådgivning för småvatten och våtmark i odlingslandskapet

Få hjälp att förbättra vattenmiljön – från idé till handling

Har du funderat på hur du kan bidra till en bättre vattenmiljö genom åtgärder på din mark? Känner du dig osäker på hur du ska komma igång? Då kan kontakt med en åtgärdssamordnare vara nyckeln till att förverkliga dina planer!

Text Lisa Weimann | **Foto** Christina Lindqvist

Genom åtgärdssamordning kan du få kostnadsfritt stöd för att genomföra åtgärder. Här kan du läsa om vad du kan få hjälp med och hur du kommer i kontakt med en åtgärdssamordnare.

Vilka åtgärder kan du få hjälp med?

Det finns många sätt att förbättra vattenmiljön. Här är några exempel på åtgärder som en åtgärdssamordnare kan hjälpa dig med:

Restaurera vattenmiljöer – Återskapa naturliga miljöer i vattendrag, till exempel genom att lägga tillbaka sten och block eller åtgärda vandringshinder som dammar och trösklar.

Minska näringsläckage – Skapa till exempel våtmarker och så kallade fosfordammar för att fånga upp näring som annars läcker ut till vattendrag och sjöar.

Våtmarker – Återskapa, restaurera eller anlägga våtmarker för att bland annat förbättra vattenkvaliteten, gynna biologisk mångfald och minska utsläppen av växthusgaser.

Förbättra miljön längs vattendrag (kantzoner) – Etablera och sköta beskuggande zoner längs vattendrag för att skapa en god miljö för organismerna i vattnet och minska erosion och näringsläckage.

Vad gör en åtgärdssamordnare?

Åtgärdssamordnare hjälper markägare att genomföra åtgärder som gynnar vattenmiljön. Deras roll är att underlätta hela processen – från första idé till färdig åtgärd. Här är några sätt de kan stötta:

Vägledning genom hela processen – Få koll på vilka steg som krävs, från planering till genomförande.

Hjälp med tillstånd och anmälningar – Rådgivning om vilka regler som gäller och stöd i att söka.

Finansiering – Tips om bidrag och stöd för dina åtgärder, och hjälp med ansökningar.

Nätverk – Förmedla kontakt med kommuner, vattenråd och andra aktörer som kan vara till hjälp.

Inspiration – Ta del av lyckade exempel från andra håll och få idéer till vad som kan fungera på din mark.

Praktisk hjälp – I flera fall kan åtgärdssamordnaren även stötta eller driva själva genomförandet.

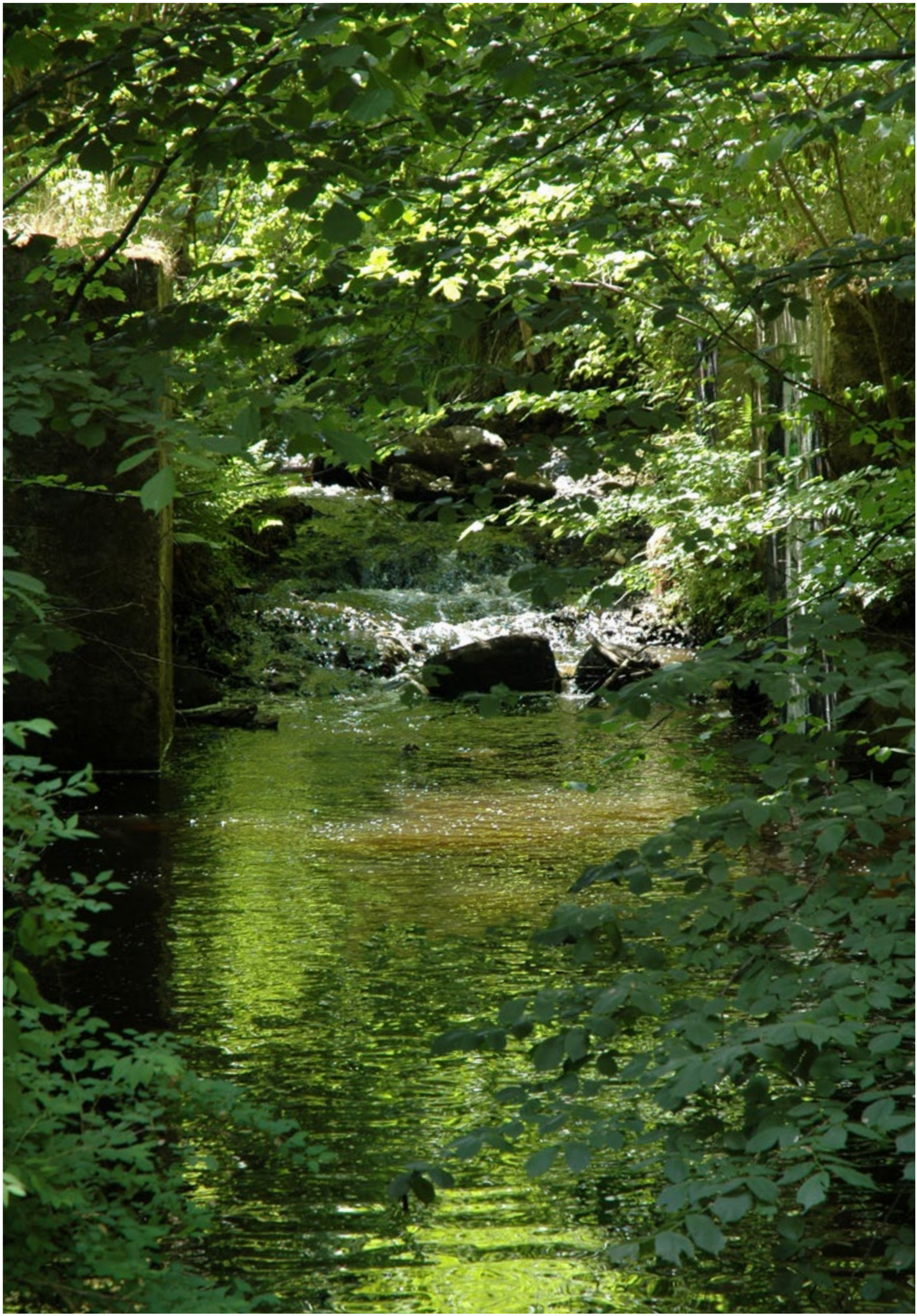
Ta steget – gör skillnad för vattnet!

Att förbättra vattenmiljön är en investering i framtiden. Med hjälp av en åtgärdssamordnare blir det enklare att komma igång och genomföra åtgärder som gör verklig skillnad. Oavsett om du har en liten idé eller en stor plan – ta kontakt och få stöd på vägen! ■

Hur kommer du i kontakt med en åtgärdssamordnare?

Åtgärdssamordnarna arbetar i specifika avrinningsområden. Områden där allt vatten rinner till samma sjö eller vattendrag som till exempel Nissan, Emån eller Lagan. Det finns åtgärdssamordnare för större delen av Jönköpings län.

För att hitta rätt åtgärdssamordnare för dig kan du besöka Länsstyrelsens webbsida om Åtgärdssamordning. Där hittar du aktuella kontaktuppgifter och mer information.

Henrik anpassar gården efter torkan

På Örsås gård är tillgången till vatten inte längre alltid självklar. Mjölkbonden Henrik Andersson berättar hur torkan på senare år har påverkat gården och vilka åtgärder man har gjort för att säkra framtiden. Flexibilitet är ett nyckelord.

Text Anna Engstedt och Christoph Hochmuth | **Foto** Christoph Hochmuth

Örsås gård ligger på småländska höglandet mellan Frinnaryd och Sunhultsbrunn. Gården ägs av Henrik Andersson tillsammans med hans pappa Jan och farbror Mats. Här finns konventionell mjölkproduktion med 240 mjölkkor och fyra robotar.

– Vi byggde en ny ladugård och utökade besättningen 2012, säger Henrik. Vi har 250 hektar åker och drygt 150 hektar stödberättigad naturbetesmark. Sen lite skogsbeten på det, och så betar vi lite åt andra på annat håll.

Vatten hittar man alltid – eller?

Hur har gården påverkats av torka och vad har man gjort för att hantera begränsad tillgång på vatten? Henrik tänker tillbaka på hur man resonerade när besättningen skulle utökas och den nya ladugården byggdes för snart 15 år sedan.

– Innan vi byggde 2012 hade vi vatten så att det precis räckte. När vi byggde borrade vi två nya hål och trodde att tillgången skulle vara god. Men vi hade inte gjort några mätningar innan. Det fanns ju hyfsat med vatten tidigare och de som borrar säger att ”det är ju bara att borra för vatten hittar man alltid”.

– Det är en sanning med modifikation, konstaterar Henrik, för den stora utmaningen är att hitta vatten i tillräcklig mängd. Vi ligger ju rätt högt så det är en teori vi har om borrhålen, att det är svårt att komma ner så långt som det behövs för att komma åt vatten.

– Kanske vi hade tänkt annorlunda om vi haft brist på vatten innan vi byggde. Det är möjligt att vi hade börjat med att borra och leta efter vatten för att kolla att det fanns tillräckligt. Men det är också lätt att tro att man har vatten, baserat på de förutsättningarna man har just då. Vattenbehovet kan ju ändras ganska snabbt. Vi märker till exempel att vid höga temperaturer under riktigt varma sommardagar kan vår besättning behöva ytterligare tre, fyra och ibland fem kubikmeter per dag.

Ny rutin med reservoar

Vattnet i de grävda brunnarna tog ibland slut och då fick man hämta vatten och fylla på i dem. I samband med att de grävda brunnarna blev tomma började det också krångla i mjölkrobotarna. Det kom upp sand som gjorde att det satte igen vid kameraspolningarna.

– Eftersom vattensituationen inte var smidig, så valde vi 2017 att bygga en reservoar. Dit kopplades alla våra vattenbrunnar. På så vis kan man nyttja alla brunnars kapacitet dygnet runt. Reservoaren är på ungefär 15 kubik. Det var viktigt att reservoaren gjordes tät, för att undvika problemet med sandpartiklar. Då kan man ju också fylla på med vatten utifrån utan att vara rädd att det ska rinna ut i marken igen.

Det vatten som kommer utifrån hämtas från borrhålen vid en ladugård där man inte har djur längre. Henriks far bor i närheten av den ladugården och han tar med sig tanken hem på kvällen. Han sätter i en slang, och en flottör ser till att vattnets stängs av när tanken är full. Sen tar han med tanken tillbaka på morgonen.

– På dagen ställer vi av tanken en gång när vi har vägarna förbi och låter den fylla på. Sen hämtar någon den när det finns tid, säger Henrik. Att köra vatten är dyrt och krångligt, men det är nödvändigt och inbyggt i den dagliga rutinen, så jag tycker det funkar smidigt.

Bättre vattenkvalitet

Reservoaren har lett till att vattenkvaliteten blivit jämnare och bättre.

– Vi gör åt ungefär 25–30 kubik per dygn totalt, så vi vet att vi byter ut allt vatten i reservoaren på ett dygn. Man vill vara säker på att vattnet håller bra kvalitet. Förut var det väldigt olika kvalitet i olika brunnar, beroende på flödvatten i de grävda brunnarna, men nu blandas ju allt vatten i reservoaren. Vi har också märkt att det kalkrika vattnet som ibland kommer upp ur borrhålen blandas ut så det blir inte lika mycket kalkbeläggningar längre.

Fortsättning på nästa uppslag »

I somras var Henrik värd för en kurskväll om vattenförsörjning på gården. Det blev mycket givande och han rekommenderar fler att delta på liknande kvällar.

Flexibilitet i odlingen

En knäckfråga är hur mycket djur man kan hålla i förhållande till areal. Det där är det svårt att sätta en generell siffra på, menar Henrik. När vattentillgången blir begränsad gäller det att hitta ett odlingssystem som är flexibelt. Ett system som går att anpassa under säsongens gång, när man ser vartåt det lutar med årets odlingsförutsättningar.

På foderarealerna odlas huvudsakligen vall, majs och en del spannmål. Majsen är ett exempel på en gröda som fungerar som ett skydd under torra år. Den klarar sig bättre eftersom den inte behöver vatten vid lika många tillfällen som vallen behöver för att växa bra.

Spannmålen slås till största delen som grovfoder. Väldigt gynnsamma år kan en del av spannmålen tröskas.

– Så gynnsamt är det kanske två år av tre och då tröskar vi kanske tio-femton hektar av de fyrtio hektar spannmålsgrödor vi har.

– Och höstvete är lite som att ha både hängslen och livrem. Höstvete är det absolut bästa fodret till mjölkkorna, det är mjölkdrivande. Men skulle det bli ett torrt år och man måste prioritera att få in grovfoder så kan höstvetet tas på våren ihop med vallens förstaskörd.

Sen är det frågan om det är lättare att etablera vallen på hösten med tanke på att torkan under våren kan ställa till det? Nja, Henrik har testat att så in vall på hösten i höstråg, med tanken att ta rågen som förstaskörd, men han tyckte inte att det gav något extra för valletableringen jämfört med att så på våren.

– Valletablering på våren tycker vi än så länge funkar ganska bra, för vi brukar få lite regn på våren. Men det är klart, sådant kan man behöva ompröva efterhand som klimatet förändras. Det gäller att hänga med och vara föränderlig.

Vill ha enhetliga skördar

Tänker han på att ha mer torktåliga sorter i sina vallblandningar?

– Vi har använt Hykor i blandningen. Den ska klara torkan lite bättre. Sen gick vi över till en rörsvingelhybrid som är härdig och som vi tycker är ganska tålig mot torka. Den ger ändå lite hela sommaren. Sen blir ju skördarna sämre om det blir torrt, det går inte att komma ifrån.

– Vi vill ha en vallblandning som passar på hela gården. Vi vill skörda fyra gånger, och ta allt på samma gång. Skördarna ska vara så enhetliga som möjligt.

Inhysningssystemet påverkar beroendet

Torka påverkar ju inte bara fodret utan även tillgången på halm. Hur gör man sig mindre beroende av strömedel?

– Vi har försökt att göra så mycket liggbås som möjligt för att minska beroendet av halm. Men vissa djur, som kor inför kalvning och kalvar, behöver en mjuk och fin bädd. Då är halm helt klart det bästa alternativet, och det vill man inte gärna snåla in på.

Det hoppas man att man får igen genom att djuren växer bättre, mår bättre och fungerar bättre.

– Men ju mindre halm man använder, desto lättare blir det att sprida gödseln under hela året och till alla grödor. Ibland behöver gödseln spädas ut, och då har vi möjlighet att styra in regnvatten från ladugårdsbyggnader ner i utgödslingen.

– De gånger vi behöver köpa foder från slätten så finns det förmedlingsföretag som jobbar med spannmål. Det kanske är något dyrare än om man har mellangårdsavtal, men man får en garanti för att varan är fin.

Dränering och bevattning

Har man en mark som är väldränerad så växer sig rötterna djupare ner i marken, vilket sedan leder till att de har lättare att nå vattnet under torrare perioder. På platser där det står mycket vatten försöker man bättra på dräneringen.

Bevattning är en fråga som ofta diskuteras som en lösning på torkproblemet?

– Vi har tittat lite på det, men eftersom arronderingen ser ut som den gör så skulle det bli för kostsamt per hektar som det ser ut nu. Men det är inte ointressant, vi håller ett öga på möjligheterna. I takt med att marknaden växer och konkurrensen ökar så sjunker väl priserna, resonerar Henrik. Och det utvecklas konstant så det gäller att hänga med!

Många har mer vatten än de tror

Det gäller alltså att hänga med och att vara anpassningsbar. Både under odlingssäsongens gång och ur ett längre perspektiv. Om han då ska ge ett konkret råd utöver det, vad skulle det vara?

– Torra år är alltid svåra att hantera, men jag skulle rekommendera att om man upplever att man har lite racklig vattentillgång vissa perioder under sommaren, så skulle en liten reservoar på några kubik avhjälpa sådana problem. Då har man möjlighet att pumpa upp vatten på natten när djuren inte dricker så mycket och när roboten inte diskar. En sådan reservoar behöver ju inte vara så stor, det viktiga är ju att man omsätter vattnet. Många lantbrukare har nog egentligen mer vatten än man tror.

När det gäller stöd tycker Henrik att han har koll på vad som finns. Det har bara inte varit lönsamt att göra de investeringarna än. Han är ansluten till Greppa näringens rådgivning, men har inte tagit emot någon enskild rådgivning gällande vatten än. I somras var Henrik dock värd för en kurskväll om vattenförsörjning på gården.

– Jag kan verkligen rekommendera andra att komma på liknande kvällar. Det är väldigt givande. Man kan lätt tro att vatten är tråkigt, men det är ju livsnödvändigt! ■

Utan vatten inte heller någon mjölk till kalvarna. Henrik bland kalvarna vid morgonens mjölkutfodring.

Nytt stöd på gång

Återvätning av nedlagd jordbruksmark

Ett nytt ekonomiskt stöd för återvätning av nedlagd jordbruksmark är på väg att införas framöver. Satsningen är en del av arbetet för att minska utsläppen av växthusgaser från dikade torvmarker. Dessutom ska det bidra till ökad biologisk mångfald, förbättrad vattenhushållning och ett mer robust landskap.

Text Sofia Ellergård | **Foto** Friederike Ermold

Bakgrunden är att utdikade torvjordar står för betydande utsläpp av växthusgaser. När torven dräneras och kommer i kontakt med syre bryts den ned och koldioxid frigörs till atmosfären. Genom att höja grundvattennivån och återställa mer naturliga vattenförhållanden kommer nedbrytningen av torv gå långsammare och klimatpåverkan minskar.

Stöd för marker som inte längre används

Idag finns flera stöd för våtmarksåtgärder, inklusive återvätning, som kan finansiera planering och genomförande av åtgärder. Genom Skogsstyrelsens återvätningsavtal går det att få markersättning för återvätning av skogsmark på före detta jordbruksmark.

Den nya ersättningen som nu alltså är på gång kommer också gälla före detta jordbruksmark, men skillnaden är att länsstyrelsen istället riktar in sig på nedlagd jordbruksmark som inte klassas som skogsmark. Ett villkor är att återvätning av marken ska bedömas vara lämplig ur klimatsynpunkt.

Länsstyrelserna kommer få en central roll

En utgångspunkt för det kommande arbetet är att länsstyrelserna ska kunna arbeta på ett sätt som påminner om Skogsstyrelsens modell för återvätning av torvmarker i skogslandskapet. Tanken är att länsstyrelserna kommer att ansvara för hela processen som i stort kan komma att se ut så här:

- Identifiering av lämpliga områden för återvätning
- Kontakt och dialog med markägaren
- Upprättande av överenskommelser
- Utredning av hydrologiska och juridiska förutsättningar
- Framtagande av åtgärdsförslag
- Hantering av nödvändiga anmälnings-, tillstånds- och samrådsprocesser
- Upphandlingar av konsulter och entreprenörer
- Genomförande av den fysiska åtgärden

Markägaren får alltså ekonomisk ersättning för marken som tas i anspråk samtidigt som myndigheten står för både arbete och kostnader kopplade till planering och praktiskt genomförande av återvätningen. Förhoppningen är att tröskeln för att genomföra en återvätning minskar hos markägaren. Frivillighet är en viktig utgångspunkt.

Flera samhällsnyttor samtidigt

Återvätning av torvmark är en åtgärd som kan leda till flera positiva effekter. Den främsta drivkraften bakom den nya satsningen är klimatnyttan genom att återvätning leder till minskade utsläpp av växthusgaser. Men åtgärden bidrar också till att skapa livsmiljöer för våtmarksgynnade arter, minska näringsläckage till sjöar och vattendrag och att stärka landskapets förmåga att hantera både torka och höga vattenflöden.

Även om inriktningen för satsningen är tydlig återstår en del arbete innan alla detaljer är på plats. Utformningen av bland annat urvalskriterier, avtalsformer och ersättningsnivåer är ännu inte slutligt fastställd. Men målet är att skapa goda förutsättningar för ökad återvätningstakt och därmed bidra till långsiktiga vinster för klimatet, den biologiska mångfalden och våra vattenmiljöer. Mer information om den nya ersättningsformen väntas under vintern. ■

Smått och gott

Invasiva arter i och vid vatten

Jättebalsamin. Foto: Länsstyrelsen i Jönköpings län.

De vanligaste invasiva främmande arterna vid vatten är växterna jättebalsamin och jätteloka som är förbjudna i hela EU. Deras frön sprids lätt med vatten. Jättebalsamin är ettårig och kan dras upp innan den satt frö. Därefter krävs en årlig uppföljning tills inga nya fröplantor hittas.

Jättelokan är flerårig och behöver grävas upp, också den under flera år. Läs på innan du gör något, dess växtsaft är fototoxisk och ger blåsor på huden vid kontakt med solljus.

I maj 2026 fick Sverige en nationell förteckning över förbjudna invasiva främmande arter. Den omfattar till exempel vattenväxterna sjögull och vattenpest. Växter och djur i vatten är mycket svåra att utrota.

Du som markägare behöver främst tänka på att inte sprida invasiva främmande arter. Rengör maskiner, flytta inte jordmassor, och tänk på att båtar och utrustning ska vara rena och torra när du flyttar dem mellan vatten. När en invasiv främmande art fått fäste är den både svår och dyr att bekämpa. I vatten är det oftast ännu svårare än på land.

Läs mer om invasiva arter på Naturvårdsverkets webbplats.

Invasiva främmande arter, nationell förteckning

Metodkatalog för bekämpning

EU-förordningen om invasiva främmande arter

Lantlyftet – för bättre hälsa och säkerhet i gröna näringarna

Lantlyftet är ett nationellt projekt som syftar till att förbättra arbetsmiljön inom Sveriges lantbruks- och trädgårdsnäring. Under fyra år arbetar projektgruppen aktivt för att skapa en beteendeförändring som leder till bättre psykisk hälsa, färre arbetssjukdomar och färre olyckor.

Insatser genomförs lokalt i hela Sverige med enmansföretagare som främsta målgrupp. Lantlyftet anordnar till exempel erfa-träffar för att byta erfarenheter med fokus på hållbar fysisk och psykisk hälsa, arbetsmiljö och säkerhet – allt för bättre mående, ökad lönsamhet och större livskvalitet.

Läs mer om projektet på lantlyftet.se

Vattendragsvandringar – vad döljer sig under ytan?

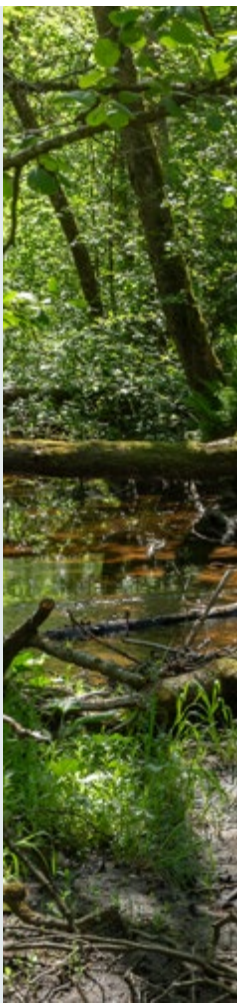
Vid en vattendragsvandring samlas experter, markägare och andra intresserade från bygden för att lära sig mer om vattendraget. För att djurlivet i vattnet ska trivas behöver både vattendraget och miljön runtomkring bidra. Träd bidrar med skugga som håller nere vattentemperaturen och minskar avdunstning. De bidrar också med löv och död ved som blir mat och skydd för vattenlevande djur.

– Ofta sker vandringarna inför att vi vill göra en åtgärd för att förbättra förutsättningarna i vattnet. Vi pratar mycket om fisk och musslor för det är arter som engagerar och har spännande levnadssätt, säger Therese Helgesson, Länsstyrelsen. Efter vandringen kanske du ser bäcken med nya ögon?

Även naturbruksskolor brukar bjudas in till vandringar i utbildningssyfte.

Länsstyrelsen jobbar just nu mycket med åtgärder i Emån, Nissan och Tidan i ett projekt som heter Improve Aquatic LIFE.

Läs mer om projektet på Improve Aquatic Life

Bekämpningsmedel i våra vattendrag

Bekämpningsmedel kan läcka från jordbruksmark till bäckar, åar, sjöar och grundvatten och påverka växt- och djurliv. Provtagning i tolv vattendrag i områden med mycket jordbruk i länet under 2025 visade förekomst av olika växtskyddsmedel i fem av vattendragen. Det var mestadels glyfosat och dess nedbrytningsprodukter som uppmättes. Halterna var under nationella riktvärden och miljökvalitetsnormer.

Ute i Vättern fanns inga mätbara halter av bekämpningsmedel. Jämfört med områden i Sverige där jordbruket är mer intensivt har studier uppmätt både högre halter och större antal olika bekämpningsmedel i vatten. Undersökningen ger därmed en bild av att påverkan från bekämpningsmedel i länets vatten förkommer, men i mindre omfattning än i flera av Sveriges mer jordbruksintensiva områden.

Greppa Näringen

Tre rådgivningar om vatten inom Greppa näringen

Greppa Näringen erbjuder kostnadsfri rådgivning till lantbrukare om frågor som rör klimat och miljö.

Översyn av dränering

Den här rådgivningen ger dig koll på vad som gäller och vad du behöver göra när det gäller din dränering. Du får bland annat lära dig om lagar och regler samt vilken miljöhänsyn du behöver ta om du förändrar din dränering, samt hur dräneringen påverkar skördarna.

Underhåll av diken

I den här rådgivningen lär du dig om lagar och regler som är kopplade till hur du ska underhålla dina diken. Fokus är öppna och täckta diken i dess huvudavlopp. Du får bland annat veta hur avvattningen påverkar skörden och hur avvattningen påverkar utsläpp av växthusgaser och läckage av växtnäring.

Vattenförsörjning på gården

Under rådgivningen kommer ni att titta på hur vattentillgången påverkar gårdens produktivitet, bland annat dricksvattentillgången till djuren och växtnäringsutnyttjandet i grödorna. Ni går också igenom varför och hur tillgången på vatten varierar över året och hur det kommer förändras med ett förändrat klimat.

Kontakt

Christoph Hochmuth, Länsstyrelsen i Jönköpings län
E-post christoph.hochmuth@lansstyrelsen.se
Telefon 010-223 64 05

Statligt stöd till vattenåtgärder LOVA och våtmarks-LONA

Vet du om att det finns statliga stöd till Lokala vattenvårdsprojekt (LOVA) och Lokala naturvårdsprojekt (våtmarks-LONA)?

Stöden kan sökas genom kommunerna och LOVA även genom icke vinstdrivande föreningar. LOVA kan ges till åtgärder som kan minska övergödning eller på andra sätt förbättra förutsättningarna för god ekologi i sjöar och vattendrag. Våtmarks-LONA ges framförallt till restaurering och återställning av våtmarker.

Läs mer om stöden på länsstyrelsens webbplats och ta kontakt med din kommun eller åtgärdssamordnare för att få hjälp att söka stöd för din naturvårdsinsats.

Spadtag för restaurering av Myresjömossen

Robin Wallén, KSO Vetlanda kommun, Brittis Benzler, landshövding Jönköpings län och Joakim Henriksson, avgående VD OBOS Sverige tar ett första spadtag för restaureringen av Myresjömossen. Foto: Oskar Bouveng.

Nu ska Myresjömossen i Vetlanda restaureras tack vare ett samarbete mellan tre markägare och Länsstyrelsen i Jönköpings län. Insatsen är en del av EU-projektet Improve Aquatic Life, Europas största vattenvårdsprojekt, som syftar till att minska klimatpåverkan och gynna djur och natur i och intill vatten.

Den 1 juli besökte landshövdingen Brittis Benzler OBOS Trähus, som är den största av de tre markägarna. Mötet blev en symbolisk startpunkt för ett fördjupat samarbete kring restaurering och återvätning av torvmarker. Myresjömossen är ett exempel på hur markägare och myndigheter kan arbeta tillsammans för att utveckla och genomföra viktiga naturvårdsinsatser. Upp till 156 hektar mark kan komma att restaureras på Myresjömossen där huvuddelen av arealen, 134 hektar, ägs av OBOS Trähus.

Både Länsstyrelsen och markägarna ser de stora vinsterna med att restaurera marken. Intakta våtmarker kan vara effektiva kolsänkor, de buffrar mot både torka och översvämning och ökar den biologiska mångfalden. De renar också vattnet på näringsämnen och föroreningar innan det rinner vidare till vattendragen.

Läs mer om projektet på Improve Aquatic Life

ODR Exklusiv Lantbruk
Jönköpings län

Tillsammans för starka och hållbara landsbygder

Länsstyrelsen
Jönköpings län

Foto: Mostphotos, Pär Axenfjord och Joacim Törnblom.